

# Over de MOS-muur



## Huisdieren op school



Bezin eer ge begint. Is het welzijn van de dieren gegarandeerd? Wat tijdens de vakanties? Hoe zit het met de kosten? Waar kunnen we ze een plaats geven? Wat met vossen of marters (of vanden) in de buurt? Waarom eigenlijk?

Voor de verzorging van de dieren kun je op heel wat manieren afspraken maken: één of meer peterklassen is een goed voorbeeld. Kinderen zijn dol op voederen en eieren rapen. Lange vakanties kun je overbruggen met een vakantieverblijf bij een welwillende ouder of collega. Vaak raakt ook de buurt betrokken, wat voor elke school meegenomen is qua sociale controle. Voor een vossenrij hok vind je informatie op het internet via de zoekterm 'antivossen kippenren'.

De kosten vallen best mee: vaak vind je zelfs deftig tweedehandsmateriaal om een goed hok en een degelijke ren te voorzien. Qua tijdsinvestering is het verzorgen van dieren eveneens overzichtelijk.

## WAAROM EIGENLIJK?

Dieren houden op school creëert heel wat kansen. Zowel op educatief vlak als op vlak van beheer kunnen ze een nuttige bijdrage leveren.

Kinderen zijn gek op dieren en willen er graag contact mee. Ze leren ook hoe ze dieren moeten verzorgen. Welk hok hebben ze nodig? Wat eten ze? Hoe voorzien we ze van water? Welke hygiëne en behandeling zijn nodig? Welke zorg

hebben jongen nodig?

Vaak kunnen kinderen die het wat moeilijker hebben in de klas zich op een positieve manier manifesteren bij het zorg dragen voor de dieren. Observatie van dierengedrag is interessant en boeiend. Huisdieren geven ook kansen om het belangrijke begrip 'evolutie door selectie' aan te tonen.

Op vlak van beheer kunnen we kleinvee gebruiken voor het verwerken van keuken- en tuinafval. Eén kip kan ongeveer één kg afval per week aan. Plaats je composthoop in de dierenren, ze halen het bruikbare er nog uit en hun mest kan er meteen bij. Hoenders kunnen ook in de moestuin worden ingezet om die in de 'dode' periode te onderhouden. Zorg ervoor dat de kippenren aansluit op de moestuin en voorzie een voorlopige afspanning rond het gedeelte dat de hoenders mogen belopen. Ze pikken kleine beestjes en zaden en bemesten ondertussen het perceel. Kalkoenen weten ook weg met jonge brandnetel.

Heel wat scholen kunnen gratis kippen krijgen via de afvalintercommunale of de gemeente. Vaak gaat het om ex-legbatterijslachtoffers die zo een welverdiende rustplaats vinden of om hybride leghorns.

Als je zelf dieren aankoopt, neem dan de tijd om het geschikte ras te zoeken. Sommige hoenders moeten in overspannen rennen (want ze kunnen vliegen).

## OUDE RASSEN

In België kennen we zestien soorten historische streekgebonden groothoenders, elf echte krielrassen (kleinere kippen). Van de elf konijnenrassen zijn er verscheidene bedreigd in hun voortbestaan. Dat *levend erfgoed* kunnen we een handje helpen door ze ook in scholen een plaatsje te geven. Zo raken ze meteen ook meer bekend en bemind. Je draagt meteen bij tot het behoud van een zeer specifieke biodiversiteit.

We hebben ook nog vijf inheemse eendensoorten en zelfs een Vlaamse gans, naast twee Waalse kalkoensoorten.

Wat is er leuker dan een Mechelse of een Izegemse koekoek (kippen), een Parelgris van Halle of Blauw van Sint-Niklaas (konijnen) in de eigen streek? Brussel kent drie eigen kriel

en de 'eend van Vorst'. Oude rassen zijn vaak meer resistent tegen ziektes. Meer informatie vind je op [www.sle.be](http://www.sle.be), de schitterende site van Steunpunt Levend Erfgoed. Die organisatie heeft ook een uitgebreid demo-erf in het provinciaal domein Puyenbroeck in Wachtebeke en biedt een aantal interessante publicaties aan.

## VEEL PLAATS

Schape kunnen in combinatie met konijnen en hoenders grotere oppervlakten begrazen. Zo bespaar je heel wat werk en energie voor het beheer van het grasland. Deel de weide best in twee delen in en zet het hok in het midden. Zo kan één helft altijd terug ingroeien. Met een zelfrijzende voederbak voor de hoenders en voldoende zuivere watervoorraad kunnen de dieren op een grotere oppervlakte gemakkelijk lange tijd overbruggen zonder toezicht.

Als schapenras is Ouessant, een oud Bretoens dwergras, zeer interessant.

Ze vragen weinig zorgen, zijn zeer sterk en hebben geen te grote weide nodig (acht are volstaat voor twee schape zonder bijvoeding). Wie meer plaats heeft, kan ook kiezen voor één van de negen inheemse schapenrassen of voor één van onze twee geitenrassen. Let op: geiten eten meer van bomen en struiken dan schape.

## GEEN PLAATS

Voor wie 'geen' plaats heeft, brengen duiven een uitstekend alternatief. Er bestaan zeventien Belgische soorten, dat biedt alvast een ruime keuze. Met een hokje op een gunstige (rustige) plaats kan op elke school wel een koppeltje als mascottes worden gehouden. Een aantal soorten kun je best handtam maken en sommige hebben een spectaculair vlieggedrag. Je vindt zeker kandidaten om de schoolduifjes te verzorgen.

## UIT DE PRAKTIJK

In Heemtuint Hertog Karel van Wilsle-Putkapel houden ze twee Ouessant-ooien samen met drie Belgische hazen (een prachtige konijnensoort) en twee Mechelse koekoekhenen op een graslandje van ruim vijf are achter het schoolgebouw. In de ren komt een aanplant van enkele struiken en knotbomen die ze beschermen met fijnmazige draad. Zo zorgen ze voor schaduw en loofvoeder zonder dat ze helemaal kaalgevreten kunnen worden.

Over het hele terrein zijn met takkenhopen schuilplekjes voor de konijnen aangelegd. De schoolkinderen en de se-

nioren uit de buurt vinden het geweldig. Die laatste toch sinds de konijnen niet meer kunnen ontsnappen!

Op een ander stukje combineren ze een koppel Rode Ardener kalkoenen met twee Vlaamse reuzen rond de composthoek. De kalkoenen hebben sinds half augustus zes kuikens en die familie gaat de moestuin onderhouden in de winter. Aan de buitenzijde van de ren komt er aalbes tussen de haag. De vruchten aan de binnenzijde zijn voor de kalkoenen, de andere voor de kinderen. De haag brengt rust voor de dieren.

Het tweede studiejaar heeft het peterschap (en mag namen verzinnen), enkele ouders en mensen uit de buurt letten op de dieren in de grote vakantie.

## LITERATUUR

Over de verzorging van de dieren vind je heel wat informatie op het internet. Een aanrader is het boekje 'Het ecologisch houden van kippen' van Velt of de OVAM-brochure 'Wat pikt de kip?' (PDF op het internet). Interessant zijn ook: Konijnen en knaagdieren encyclopedie (REBO) en Tijdschrift 'De Ark' van Steunpunt Levend Erfgoed.

*Kris van Ingelghem (GREEN vzw)*

## *Comenius en MOS hand in hand in het basisonderwijs*

Elk jaar stappen scholen in heel Europa in een Comeniusproject. Dat is een uitwisselingsproject tussen scholen uit verschillende Europese landen. Doel: kennismaken met andere culturen om zo begrip en respect voor elkaar te bevorderen. Er staat telkens één thema centraal: dat gaat van sprookjes tot sport, van muziek tot godsdienstbeleving. Het gamma van Comeniesthema's groeit elk jaar weer aan. En soms bespeur je daar ook een MOS-thema. Zo is er "Eunergy", het Comeniusproject van Freinetschool De Loods in Gent in samenwerking met een Spaanse en een Turkse school. Gedurende twee schooljaren wisselden ze aan de hand van zes uitdagingen allerlei informatie uit over het brede thema "energie". Met de "culturele dozen" proefden de kinderen van andere gewoontes en culturen. Dan zorgden de "experimenteerdozen" voor een onderdompeling in het thema natuurlijke energie door allerlei proefjes met water en wind. Ook de themabundel energie werd boven gehaald om die zaken verder onder de loep te nemen. Aan de hand van quizzen over uitvinders, relaxatieoefeningen om de eigen

energie te leren kennen en "Eunergy-kunst", maakten de kinderen verder kennis met de vele facetten van het boeiend thema.

## RAAKVLAKKEN

Het Comeniusproject van De Loods stond oorspronkelijk los van MOS, maar automatisch groeiden er raakvlakken, zoals de energieproefjes. Doorheen de twee jaren leerden de scholen elkaar ook op andere vlakken (dan energie) kennen. In Spanje en Turkije was men lovend over de sorteelhoekjes, moestuin en vijver in De Loods.

Ook jouw Comeniusproject kan een MOS-tint krijgen. Heb je het over eetgewoonten, dan kun je het verband leggen met verpakking van voedsel en er zo de ladder van Lansink bijhalen. Wordt vrije tijd aangekaart, dan kun je ingaan op de verplaatsingen die hiervoor gemaakt worden. En zo vind je zeker wel altijd ergens een samenhang. Lijkt het je toch niet evident om zulke verbanden te leggen? Dan is duidelijk kiezen voor een MOS-thema de beste oplossing. Afvalpreventie, water, natuur op school, verkeer, energie, het zijn universele thema's waar kinderen uit alle landen kunnen over meespreken.

Meer informatie over het Eunergy-project vind je op <http://eunergy.googlepages.com>, op de MOS-schoolblog <http://moswerkgroep.blogspot.com> en op de klasblog van juf Tamira <http://www.tamiraloods.blogspot.com>.

*Els De Latter, MOS Oost-Vlaanderen*

*Met dank aan juf Tamira De Bilde van Freinetschool De Loods uit Gent voor de informatie.*

## Vreemd gaan in het secundair

Steeds meer scholen werken met partners in het buitenland Europese projecten uit. De titels van de projecten tonen aan dat er veel interesse is voor milieugerelateerde thema's. Enkele voorbeelden:

"Tread Lightly on the Earth, Green Spaces Oppressed, Developing Different Perspectives on Environment, Greenery, Young Europe Goes Green ( it will be our planet), Changing the Climate, Paper free week, Keeping the Light on: Sustainable Energy for the Future."

Veel scholen die al projecten hebben ingediend, zijn MOS-scholen. Maar er zijn ook nog scholen (zowel basis als secundair) die de weg naar MOS nog niet hebben gevonden. MOS biedt nochtans tal van leerkansen om vreemd te gaan.

We stellen ook vast dat in sommige scholen een MOS-werkgroep actief is, maar dat die jammer genoeg niet betrokken wordt bij het internationale verhaal. In de school worden m.a.w. 'muurtjes' opgetrokken rond verschillende werkgroepen. Uiteindelijk blijkt dat minder efficiënt.

Zowel de thema's van MOS als de MOS-criteria bieden interessante uitgangspunten om een project met buitenlandse scholen uit te bouwen.

## MOS-THEMA'S



- ☉ Afval: in de meeste landen van Europa wordt afval gescheiden opgehaald. Hoe spelen de scholen daarop in? Hoe verwerken ze het afvalthema in de lessen?
- ☉ Energie: sluipverbruik, isolatie, gebruik van zonne-energie, meten van verbruik en vergelijken van meetresultaten. Is het energieverbruik in een zuiders land lager dan bij ons? Hebben de leerlingen zicht op het schoolverbruik en hoe wordt daarop ingespeeld?
- ☉ Vergroening: is de tuin enkel een ruimte om de leerlingen te 'luchten' of worden er ook andere doelstellingen nagestreefd zoals biodiversiteit, klein natuurreservaat, kunst in de tuin?
- ☉ Water: waterkwaliteitsbepaling: wat zijn de oorzaken van een goede of slechte waterkwaliteit? Hoe wordt het water gezuiverd? Is er voldoende grondwater? Hoe kun je water besparen? Integraal waterbeheer.
- ☉ Mobiliteit: hoe verplaatsen de leerlingen zich, hoe springen de scholen in andere landen om met verplaatsingen i.v.m. uitstappen?

## MOS-CRITERIA

De criteria zelf bieden enorm veel mogelijkheden om uit het 'strakke' milieukader te kruipen:

- ☉ Communicatie: hoe maakt de school milieuboodschappen 'cool'? Hoe breng je iedereen op de hoog

te? Hoe neem je best contact met overheden?

- ⑨ Verankering: houdt het schoolbeleid rekening met de bevindingen van de milieuwergroep? Hoe kun je dat efficiënt organiseren?
- ⑨ Leerlingenparticipatie: hoe betrek je leerlingen bij het milieubeleid op school? Hoe zorg je ervoor dat leerlingen niet enkel uitvoerder zijn maar ook bedenker en beoordelaar?
- ⑨ Educatieve en milieuwinst: hoe zorg je ervoor dat de milieu-inspanningen resulteren in gedragsverandering?

Het spreekt voor zich dat een internationaal milieuzorgproject kansen biedt om ook andere dan de 'groene' leerkrachten te betrekken, zodat het draagvlak voor milieu op school steeds verder groeit. Hoe wordt milieuzorg geïntegreerd in de andere vakken? Hoe gebruik je de hedendaagse media in het milieubeleid (zie o.a. filmpjes DEMOS [www.globelink.be](http://www.globelink.be) – of op [www.trendy-travel.eu](http://www.trendy-travel.eu))

Om de kans op succes te vergroten, hou je best rekening met volgende factoren:

- ⑨ stel duidelijke, haalbare, creatieve doelen voorop
- ⑨ bouw een 'persoonlijke' relatie uit met de buitenlandse partner
- ⑨ betrek alle werkgroepen op school
- ⑨ gebruik de 'identiteitskaart' van MOS ([zie www.milieuzorgopschool.be](http://zie.wwf.be))
- ⑨ gebruik je fantasie

Meer informatie: [www.milieuzorgopschool.be](http://www.milieuzorgopschool.be)

(-> internationaal) en [www.ryckvelde.be](http://www.ryckvelde.be).

Paul Renders, MOS Brussel

## Voetzoekers

Ben je leerkracht in de tweede of derde graad van het secundair onderwijs (bso, kso, tso of aso)? Ga dan met je leerlingen aan de slag met Voetzoekers, een project van WWF en Ecolife.

Met 'Voetzoekers' bereken je de voetafdruk per klas en dat met behulp van een online *calculator*. De voetafdruk bestaat uit *zeven verschillende thema's*: ruimte, energie, water, mobiliteit, papier, afval en voedsel. De calculator is lichtjes aangepast zodat aandacht voor maar één of enkele thema's ook mogelijk is.

Met de online *simulator* kun je nagaan wat de impact van bepaalde acties op de voetafdruk van je klas is. Door je

vervolgens online te engageren en de acties in praktijk om te zetten, tellen je bespaarde m<sup>2</sup> mee op de startpagina.

Alle deelnemende klassen krijgen *een eigen blog* op de website. Ideaal om je klas en school op een positieve manier in de kijker te zetten.

Klassen die deelnemen aan 'Voetzoekers' kunnen bovendien een voorstel voor *een eigen project indienen* om de voetafdruk van hun klas/school nog verder te verkleinen. De meest interessante en originele projecten worden gefinancierd.

## CIJFERS

Tijdens het schooljaar 2008-2009 berekenden 200 klassen hun ecologische voetafdruk. Ze engageerden zich om hun voetafdruk met een oppervlakte van 100 keer de Grote Markt van Brussel te verkleinen.

Die berekeningen van bijna 200 klassen heeft ook enkele interessante gegevens opgeleverd. Voeding neemt 27% in van de totale voetafdruk van een klas. Op de tweede plaats komt energie met 25%. Mobiliteit, zowel thuis-school verkeer als klasuitstappen, is goed voor 22% van de voetafdruk. Het afval dat de klas produceert neemt 15% in. Het verbruikte papier en de ruimte die wordt ingenomen door de klas, tellen voor de resterende 11% van de voetafdruk.

Voor meer informatie: [www.wwf.be/voetzoekers](http://www.wwf.be/voetzoekers).

### En de winnaars zijn...

14 projecten, 7 Nederlandstalige en 7 Franstalige, zijn als winnaar uit de bus gekomen en zullen dankzij de financiële steun van WWF (tussen 600 en 2.500 euro) gerealiseerd kunnen worden. Van de 7 Vlaamse projecten steken het Centrum Leren en Werken te Nieuwpoort en het College OLV Ten doorn uit Eeklo er met kop en schouders bovenuit. De leerlingen van het Centrum Leren en Werken willen met hun project 'Geboeid door zonne-energie' afgedankte zonnepanelen van boeien uit de Noordzee een tweede leven geven: ze willen de panelen op het dak van het centrum installeren, zodat ze groene stroom kunnen leveren. De leerlingen van het College OLV Ten doorn werkten een heel jaar aan hun Café Low Kcal: een gezellige, milieuvriendelijke lounge-ruimte waar de leerlingen kunnen genieten van gezonde en lokale tussendoortjes. Ook het Sint-Janscollege van Sint-Amandsberg en het Sint-Pieterscollege van Blankenberge konden met hun projecten de jury bekoren. In Blankenberge gaat men onder het motto 'Weg met de troep, drink meer soep' soep van seizoen- en streekgebonden producten aanbieden als alternatief voor frisdrank. In Sint-Amandsberg gaan ze voor meer GRAS (Groene Actie op School) met brooddozen, herbruikbare bekertjes en fietsacties. Ook het Barnum in Roeselare, het KAIII Voskenslaan van Gent en Moretus Ekeren krijgen ondersteuning voor hun project.

## MOS in MO(S)ZAMBIQUE

Mozambique is een oude kolonie van Portugal. In 1975 werd het land onafhankelijk, maar het werd bijna onmiddellijk geteisterd door een langdurige burgeroorlog. Pas in 1992 ondertekenden de strijdende partijen een vredesakkoord en in 1994 leidde dat tot de eerste vrije presidentsverkiezingen. De sporen van het geweld geraken stilaan weggewerkt, maar zijn nog altijd duidelijk zichtbaar in de hoofdstad Maputo.

Mozambique heeft nochtans veel troeven: de ondergrond is rijk aan diverse mineralen en de landbouw is de belangrijkste sector. Een enorme troef is het toerisme. De natuur is immers prachtig: samen met het Krügerpark in Zuid-Afrika vind je hier het grootste natuurreservaat van Afrika.

### TOERISME EN LANDBOUW

Maputo ligt aan de Limpopo-rivier. In de Zuid-Afrikaanse provincie Limpopo liep het succesvol project 'Environmental Management for Sustainable Living in Schools'. Een gevolg hiervan was dat eind februari 2009 het 'Geological Museum of Maputo' i.s.m. 'Museum Park' (ZA) en de VUB en diverse overheden een workshop 'EDUCAÇÃO AMBIENTAL NAS ESCOLAS TÉCNICO-PROFISSIONAIS DE MOÇAMBIQUE' organiseerde. En net zoals bij het Zuid-Afrikaanse project, was MOS erbij.

Het Mozambikaans project richt zich tot het beroepsonderwijs met nadruk op toerisme en landbouw. Zeven beroepsscholen nemen aan het proefproject deel. Het doel is om

milieuzorg (dat niet zoals in Vlaamse scholen vervat zit in de eindtermen) vakoverschrijdend in te brengen in de bestaande lesprogramma's. Twee handboeken zijn speciaal voor dit doel ontwikkeld (zie <http://www.vub.ac.be/MEKO>, klik op projecten). Er wordt gefocust op afval-, energie- en waterbeheer en de reductie van chemische stoffen.

Afvalophaalsystemen zijn nagenoeg onbestaande, daarom ligt de nadruk op preventie en hergebruik. Bij energie- en waterbeheer komt vooral het meten aan bod: opzoeken van sluipverbruik en acties om minder water en energie te verbruiken, o.a. door gebruik te maken van zonne-energie. Om het gebruik van chemische stoffen te verminderen gaat veel aandacht naar composteren en teeltwisseling. Op slechts één van de drie deelnemende landbouwscholen werd er gecomposteerd! In het project worden scholen aangemoedigd om kleine natuurreservaatjes aan te leggen en van daaruit 'eco-toerisme' uit te bouwen.

### CONTACT

In het Mozambikaans scholenproject liggen veel kansen voor Nederlandstalige scholen tuinbouw of toerisme die contact zoeken met Afrikaanse scholen. Het niveau van het Engels is meer dan voldoende om een duurzame relatie met deze scholen op te bouwen.

Coördinator van het project: [museugeologia@tvcabo.co.mz](mailto:museugeologia@tvcabo.co.mz) (vermeld steeds in cc [paul.renders@vgc.be](mailto:paul.renders@vgc.be)).

*Paul Renders, MOS Brussel*



## Schrijf een brief

De betrokkenheid van alle deelnemers verhoogt als je vrij vlug het resultaat merkt van de acties. Soms ligt er tussen de vaststelling en het verhelpen van een euvel een hele lange duistere weg. Een voorbeeld?

Leerlingen uit de vierde klas stellen vast dat de kraantjes niet goed afsluiten. De leerkracht geeft dat mondeling door aan de milieuwerkgroep, de milieuwerkgroep zegt het door aan de verantwoordelijke die het op zijn beurt overmaakt aan de directeur. De directeur neemt contact op met de verantwoordelijke bij de gemeente die een bon in drievoud opmaakt. De herstelling wordt opgeschreven in het orderboek. Enzovoort. Na drie maanden weet niemand meer of de herstelling werd doorgegeven en of er een herstelling mag worden verwacht op een (on)zeker tijdstip. Niet echt aanmoedigend en prikkelend voor de leerlingen.

Het kan ook anders.

De leerlingen van de derde graad van gemeenteschool 'De Puzzel' schrijven zelf een brief naar de schepen van onderwijs, ook de leerlingen van de milieuwerkgroep van BS Scheut schrijven een brief. De schepenen kunnen niet anders dan vlug antwoorden en de leerlingen zien heel vlug het resultaat van hun actie.

Tip: zo'n brievenactie op school organiseren is een zinvolle actie om de hele schoolbevolking te sensibiliseren. De basisschool kan naar de directeur, het gemeentebestuur of de scholengroep schrijven. De eerste graad secundair naar de Vlaamse en federale ministers van leefmilieu, de tweede en derde graad kunnen in andere talen schrijven naar Europese organisaties of organisaties van de V.N. De brieven hoeven niet alleen vastgestelde tekortkomingen bevatten, maar kunnen evengoed een compliment inhouden voor de indiener van een goed voorstel op milieugebied. Goede momenten om zo'n actie te organiseren zijn bijvoorbeeld de dag van de aarde (22/4), wereldwaterdag (22/3), werelddag van de alfabetisering (8/1), wereldmilieudag (5/6).

Vorst, 26 juni 2009

geachte,

Goemorgen meneer de schepen. Wij zijn de kinderen van de 3de graad van de gemeenteschool De Puzzel. Dit jaar hebben we een afspraak gemaakt. Elke klas moet één keer per week het aanbod van de speelplaats opruimen, maar er is een probleem. We hebben meer vuilnisbakken nodig. Vuilnisbakken voor papier en karton, voor restafval en voor het p.m.d. Deze mogen niet te groot zijn, zodat ook de kleuters hun afval erin kunnen gooien.

Bedankt om onze brief te lezen. Hopelijk krijgen wij onze gewaagde vuilnisbakken, zodat we verder kunnen werken aan ons mos-project.

Amira, Amel,  
Mehila, Imad, abla,  
jessy, Shelly

gemeentelijke Basisschool Scheut  
Van Soutstraat 80  
1090 Anderlecht  
Tel: 02.1522.9541

Gemeentebestuur Anderlecht  
Raadplein 1  
1070 Anderlecht

Anderlecht, 13 februari 2009

Goedendag Mevrouw, Mensen,  
we zijn kinderen van Basisschool Scheut en we zorgen voor het milieu op school.  
We hebben een probleem en dit probleem is dat de rommel te duur is.  
Ze laten hand binnen komen. Kunnen jullie ons assistentie helpen.  
Eigenlijk hebben wij twee problemen, er zijn ook een paar verwarmings die niet kunnen.  
Kunnen jullie assistentie om knop op die verwarmings zetten.

Dankwoord de moeders van Basisschool Scheut

Shadya, Noorine, Zineb